Црквене студије, Ниш / Church Studies, Nis *16-2019, 375-387*

УДК 271.2-36:929 Сава, свети
27.222-36:929 Симеон мироточиви, свети

Немања Каровић
Учитељски факултет Универзитета у Београду, Београд – Србија
e-mail: nemanja.karovic@uf.bg.ac.rs

ПОЕТИКА МОЛИТАВА У *ЖИТИЈУ СВЕТОГА СИМЕОНА* СВЕТОГА САВЕ

Апстракт: *У раду се анализира поетика молитава и њихова структурна улога унутар Житија Светог Симеона Светог Саве. Уочен је и темељно испитан значај молитава како у пишчевом компоновању животописа, мотивисању радње и антиципирању догађаја, тако и у карактеризацији главног јунака, приповедном усложњавању односа међу различитим ликовима, али и у поступцима својеврсне лиризације житијне прозе. Радом се настоји доказати да су молитве један од важнијих чинилаца укупне приповедне поетике првог српског писца.*

Кључне речи: *молитва, поетика, приповедање, структура, композиција.*

Молитва и житије су књижевни облици које одликује, пре свега, изразито дуга историја развоја, унутрашње преплитање различитих литерарних традиција, стилска разноврсност и поетичка слојевитост. Иако у средњовековном жанровском систему заузимају чврсто утемељену и независну позицију, не сме се губити из вида и чињеница да међу њима постоји специфичан и знаковит поетички саодност.

С једне стране, житија су сложена књижевна врста, будући да у себи често збрајају мноштво различитих и иначе аутономних жанрова, међу које спада и молитва: „Као прозни жанр, на пример, [житије – Н. К.] може садржавати и делове који припадају каквоме песничком жанру (похвалу, песничко мољење, плач) или некоме другом прозном жанру као карактеристичном реторском облику (на пример, слово или беседу). Могућности комбиновања су у оквиру општег жанра житија веома велике, типологија житија је веома богата".[1] Дакле, структура средњовековних хагиографија довољно је отворена и еластична да би унутар својих оквира инкорпорирала друге облике, али и одвећ чврста, како би их поетички асимиловала, стилски присајединила, и тако одржала опште јединство жанровске хетерогености.

С друге стране, молитве су један од најстаријих елемената житијне књижевности, а потом и њен стални структурно-поетички пратилац. Чим су мартирији задобили развијенији и уметнички облик, у списима о хришћанским страдалницима и светитељима јављају се и молитве као засебни делови текста: „Мученици повишеним гласом увек казују молитве, које могу бити песнички веома успеле целине текста. Молитву мученик изговара пред само мучење".[2] Ваља нагласити да је у српској средњовековној књижевности мање примера самосталних молитава, јер се чешће

1 Богдановић 1991, 60.
2 Трифуновић 1990, 50.

јављају у оквирима житија, као поджанр[3], о чему сведоче и речи Ђорђа Трифуновића: „Велики број молитава разасут је у старим српским житијима и другим прозним списима. Овде, обично, личности казују молитву као засебну реплику".[4] Молитвени састави припадају изразито лирским књижевним жанровима због нарочите ритамске организације текста, песнички конципираних апострофа и засићености стилским фигурама чији је ефекат појачавање експресивности и емотивности молбеног говора. Стога њихово присуство унутар прозног ткива хагиографије има вишеструко поетичко дејство на целину конкретног литерарног дела. Драгиша Бојовић истиче да молитве као саставни део житија „обогаћују структуру овог жанра, појачавају лирски слој дела и доприносе портретизацији ликова".[5] Циљ овога рада управо и јесте сагледавање сложеног и динамичног међужанровског односа молитве и житија, кроз интерпретативну анализу првог српског дела овог жанра – *Житија Светога Симеона* Светога Саве.

За потпуније разумевање и темељније тумачење молитвених говора који се могу издвојити из поменутог житија, али и укупног списатељског опуса Светог Саве, веома су драгоцени мање или више експлицитни искази о суштини молитве, њеним метафизичким законитостима и далекосежном духовном дејству, које је први српски писац дискретно остављао како у својим књижевним, тако и у правним списима. Сава није само износио лична гледишта о индивидуалној молитвеној пракси, већ је, пишући *Хиландарски*, *Карејски* и *Студенички типик*, установљавао и прецизне норме молитвеног живота различитих монашких братстава.

О моћи молитве да прекорачује границе овостраног света и дејствује у оностраности, или другим речима, да напустивши иманенцију допре до трансцендентног и утиче на Творца, Сава сведочи на два места: у првом слову *Хиландарског типика* и у почетним реченицама *Упутства за држање псалтира*. Оба пута о молитви се говори као о начину да човек умилостиви Бога пред људским сагрешењима. Обраћајући се хиландарским монасима, Сава поручује: „примите, љубимци моји, установљени вам устав овај богопреданих служби и умиљенија и *молитава* и покорења и трпљења, *којима ћемо Господа учинити себи милостивим*";[6] док ће на почетку *Устава за држање псалтира*, прослављајући оснивача монаштва и истичући њихове заслуге за успостављање правила молитвеног живота,[7] казати: „Богоносно и преблажени и преподобни оци наши,[...] нама оставише устав Богом преданога појања њихова и умилне *молитве, којима Господа себи милостивим учинише*".[8]

Из реченице коју Сава упућује хиландарском монашком братству, а која гласи: „није могуће да ви као људи никада не помишљате нешто зло",[9] могао би се ишчитати антрополошки негативан став првог српског архиепископа, односно строго и неповољно вредновање људског морала. Уколико је човек биће у којем према нужности пребива и одређени удео зла, онда се егзистенцијални значај молитве утолико појачава, јер она човеку омогућава да превазиђе своју палу природу, односно да, иако грешно биће, успостави комуникацију са највишом божанском инстанцом. Да је у Савином поретку

3 Види Бојовић 2007, 9.
4 Трифуновић 1990, 166.
5 Бојовић 2007, 8.
6 Сава 2000, 101, курзив Н. К.
7 Види Јухас 2000, 89.
8 Сава 2000, 211, курзив Н. К.
9 Исто, 129.

духовних вредности молитва увек чистија и узвишенија од оног ко је изговара, речито сведочи и поучна мисао с краја *Писма студеничком игуману Спиридону*: „Ако је поп грешан, али молитва његова није грешна, и његова веза је сила од вишње благодати".[10]

У првој глави *Хиландарског типика* Сава ће молитву убројати у низ оних подвига који хришћанину омогућују да „победи свет":[11] „ово је победа која побеђује цео свет: вера, нада, кротост, трпљење, пост, мољење топло са сузама, а највише над свим овим анђелска лепота, смерноумно послушање и љубав, ради које сиђе к нама Син Божји, а ка овоме додајући и незлобивост".[12] Израз „победити свет" значи одупрети се ђаволу, надвладати огреховљену људску природу и вратити се Богу, будући да у наставку новозаветне књиге на коју се српски писац позива стоји: „Знамо да смо од Бога, а сав свет је у власти нечастивога".[13] Дакле, Сава и на овом месту истиче молитву као једно од најважнијих хришћанских средстава духовног самопревазилажења, односно начина да се човек узвиси над властитом земаљском егзистенцијом и усмери на пут Истине и богопознања.

Учећи хиландарске кључаре, хлебаре, рибаре и икономе да је усрдно вршење ових послова подједнако богоугодно као и са́мо богослужење, Сава ће посве експлицитно одредити основни смисао молитве и њене далекосежне метафизичке домете, али и истаћи како је у хијерархији хришћанских врлина љубав она вредност која надилази чак и молитву: „Јер добра је молитва, и веома добра; она чини да беседимо са Богом и узноси нас са земље на небо. Али боља је и још виша – љубав; јер молитва је део врлине, и од свега савршеног у телу најсавршеније, као неки одсечак и уд, а љубав је глава и савршенство".[14] Ђорђе Трифуновић је у оваквом Савином опису душевно узвисујућег дејства молитве препознао силни исихастички подвижнички успон,[15] док Томислав Јовановић примећује како је аксиолошко позиционирање љубави изнад молитве у потпуном сагласју са *Лествицом* Јована Лествичника.[16] У апсолутизовању љубави над свим другим хришћанским подвизима није тешко препознати дух и суштину Павловог апостолског слављења љубави у Првој посланици Коринћанима.[17]

Свети Сава не поима молитву искључиво као реч која има посредничку улогу у односу човека и Бога већ и као манифестацију спиритуалне међуљудске повезаности. Наиме, *Писмо студеничком игуману Спиридону* обилује исказима из којих би се јасно могло ишчитати да је *молитва за другога* начин да се артикулише и обзнани хришћанска љубав и братска наклоност међу људима. Сава, рецимо, захваљује Божјој милости и Спиридоновим молитвама што је срећно допутовао у Јерусалим: „Ако хоћете да знате о мени грешном, то с милошћу Божјом и светом вашом молитвом здраво и весело дођосмо до светога и божанственога града".[18] Дакле, молитва овде има прагматичну, заштитничку функцију, јер штити од овоземаљских невоља онога у чије име је изговорена. Међутим, из реченице: „чедо моје слатко, Спиридоне, моли Бога за нас, не бих ли твојим молитвама проштење грехова добио",[19] видимо да се *молитва за*

10 Исто, 208.
11 Види 1 Јн 5, 4.
12 Сава 2000, 104.
13 1 Јн 5, 19.
14 Сава 2000, 140.
15 Види Трифуновић 1990, 158.
16 Види Јовановић 2010, 14.
17 Види 1 Кор. 13, 1–13.
18 Сава 2000, 207.
19 Исто, 207

другога не мора искључиво тицати помоћи у савладавању световних недаћа, но да може задобити и сотериолошки смисао, односно бити усмерена ка спасењу душе другога.

Кратак осврт на Савина сведочења и имплицитне теолошке ставове о молитвама, који су исказани у различитим списима, послужиће нам као полазиште за разумевање и драгоцена помоћ при испитивању књижевне употребе молитвених говора и мотива у *Житију Светога Симеона*.

Мотив молитве се у *Житију Светога Симеона* први пут јавља већ на почетним страницама, након приповедачевог набрајања Немањиних владарских заслуга, похвале хришћанских врлина и разноврсних богоугодних чињења, а потом и навођења читавог каталога подигнутих манастира. Сава казује како се у Немањи тада родила намера о напуштању престола, због чега дипломатски промишљено и политички корисно жени сина Стефана ћерком византијског цара и одређује га за будућег наследника. Паралелно са тим у великом жупану нараста и жеља за монашењем, како би живот посветио узрастању у вери и приближавању Христу. Мотивишући Немањине христољубиве и подвижничке намере новозаветним поукама, Сава истиче још и како студенички ктитор „*молбе узашиљаше* ка премилостивом Владици, да га не лиши жеље".[20] Иако речи Немањине молитве овде нису исказане, њена је садржина посредно изречена, то јест можемо је исцрпсти из семантичког окружења, односно контекста у којем се јавила. Посреди је жупанова жеља за Божјом помоћи на путу монашког подвига и утољавања жеђи за вечним животом и рајским блаженствима, због чега бисмо, користећи се типологијом молитава коју наводи Лазар Мирковић, Немањина прва искања могли сврстати у молитве мољења, у којима се нарочито изражава нада у Божју милост.[21] Дакле, реч је о темељним променама у животу владара и зачетку преображавања од великог жупана ка студеничком и хиландарском схимонаху. То је несумњиво преломни моменат духовне биографије, односно тачка у развоју главног јунака која се у житију мора нагласити. Управо је молитвом маркирано ово гранично место јунаковог узрастања и трасиран пут христољубивог подвига. Када овоме додамо и чињеницу да се првим молитвеним мотивом уједно и антиципирају будући догађаји и најављује светачко исходиште Немањине судбине, могли бисмо рећи да наречени мотив поседује дискретну структурну, прецизније, композиционо међашну улогу у оквиру житија.

Сава читаоца на наредној страници хагиографије обавештава о испуњењу Немањиних молитвених жеља речима: „Навршивши 37 година у држави својој, Владика, пак, премилостиви *не презре мољења његова, којим је из дубине срца уздисао*, већ као милосрдан и трудопријемац и наградитељ, свима жели да се спасу (1 Тим. 2, 4)".[22] Важно је приметити да позитиван исход молитве није мотивисан само Божјом милошћу и човекољубљем, већ и снагом и другим одликама мољења. Другим речима, испуњење молитвених прозби зависи од чврстине вере с којом се молитва изговара, као што Христ казује: „Ако ко рече гори овој дигни се и баци се у море, а не посумња у срцу својему, него узвјерује да ће бити као што говори, биће му што год рече. Зато вам кажем: Све што иштете у својој молитви, вјерујте да ћете примити; и биће вам".[23]

Непоколебљива вера Немањиних молитвених искања није директно изречена, већ је посредована описом мољења у којем кључну улогу имају мотиви *срца*, *дубине* и

20 Исто, 167, курзив Н. К.

21 „Црквене молитве према садржини делимо у: молитве хвале и слављења, молитве благодарности и молитве мољења. У првима се нарочито излаже вера, у другима љубав, а у трећима нада"(Мирковић 1965,191).

22 Сава 2000, 168, курзив Н. К.

23 Мк. 11, 23–24.

уздаха. Није нимало случајно што Сава о дубини очеве вере сведочи користећи се симболичким значењима срца, јер се њиме у својим списима и иначе често служи при изражавању различитих богословских мисли. Да Свети Сава срце поима као центар људске духовности и језгрену тачку бића, односно као место сусрета човека са Богом, видеће се и касније у житију, у поучним речима, односно заповестима које Немања на сабору сазваном поводом абдикације упућује Стефану и Вукану: „Синови, мојих закона не заборављајте, а речи моје да *чува ваше срце*. [...] А милостиња и вера да не остављају вас, привежите их о свој врат и напишите *на таблици срдаца својих*, и наћи ћете благодат. [...] Уздајте се свим *срцем у Бога*, а својом премудрошћу не величајте се".[24] Дакле, срце, будући корен бића, одређује пут духовног кретања појединца. Њиме се одржава веза човека и Бога, али се истовремено и зачиње грех.

У значају које Сава придаје срцу могли би се препознати и трагови исихастичке традиције. Исихасти, наиме, сматрају да је управо човеково срце оно на шта нас апостоли упућују стиховима: „Царство Божје унутра је у вама"[25] и „Или не познајете себе да је Исус Христос у вама?".[26] Отуда происходи њихово уверење да је срце апсолутно средиште бића, будући да означава место сусрета божанског са људским.[27]

О непосредности и искрености Немањине молитве не говори само чињеница да долази из срца, већ и Савино приповедачко онеобичавање којим је истакнуто како велики жупан мољење није изговарао, него *уздисао*. Иако је издвојена лексема у средњовековној књижевности често реторички употребљавана ради појачања експресивности говора о светоме, ипак се не сме губити из вида да је у овом примеру њоме постигнут утисак својеврсне стопљености бића и молитве, међусобно прожимајућег јединства даха и искања. Немањин говор је аутентичан и непатворен, јер прозбе које упућује Господу нису артикулисане речима нити опосредоване говором, већ нечим егзистенцијално дубљим и супстанцијалнијим – уздахом.

За разлику од претходног мотива молитве, у којем смо препознали дискретну композициону функцију, односно улогу у рашлањавању и сегментирању житијне радње и антиципирању потоњих догађаја, начин на који Сава приповедачки убличава мотив испуњења молитвених жеља и описује карактер очевих искања говори нам да је молитва овде у служби портретизације јунака и изграђивања духовног и подвижничког аспекта његове личности. Молитвеном усрдношћу мотивисано је и образложено остварење исказаних жеља, али је у још већој мери посведочена непоколебљивост Немањине вере и снага чистодушја.

У оквиру колективне сцене сабора сазваног ради обелодањивања абдикације и проглашења наследника, мотив молитве јавља се два пута. Обраћајући се благородној деци, изабраним малим и великим бољарима, Немања их подучава да се владају по православном хришћанском закону који им је установио и закључује: „Јер ово држећи, имаћете Бога као помоћника себи и Пресвету Госпођу Богородицу, и моју, иако грешну, молитву".[28] Сава овде, као и у *Писму Спиридону*, молитву помиње, посредством жупанове проповеди, не само као вид комуникације човека и божанске инстанце већ и као облик међусобне духовне наклоности и хришћанске љубави међу људима.

24 Сава 2000, 170–171, курзив Н. К.
25 Лк 17, 21.
26 2 Кор 13, 5.
27 „Борис П. Вишеславцев умесно бележи да је 'срце не само центар свесног него и несвесног бића човековог; не само душе него и духа, не само духа него и тела, не само појмљивог него и непојмљивог; једном речју, оно је апсолутни центар'" (Пантелић 2009, 25).
28 Сава 2000, 168.

Врлинским животом народ може заслужити молитвену бригу очински настројеног владара. Интересантно је да се смисаоно потпуно идентичан, а стилски готово истоветан исказ може пронаћи у *Хиландарском типику*, када Сава, учећи Хиландарце, каже: „у овај устав погледајући имаћете са Богом помоћника и пречисту Његову Матер, и моју иако грешну молитву".[29]

Немања на сличан начин истиче значај *молитве за другога* и при удељивању владарских поука Стефану и Вукану. Један од првих савета које упућује своме наследнику тиче се односа према монасима, црквеним великодостојницима и светитељима. Немања указује да се владар мора добро опходити према монаштву и свештенству како би га благословили и молили се у његово име: „Заповедаше му да се о црквама брине и о онима који служе у њима, Светитеље у сласт да слуша, и црквене слуге, и јереје да поштује, и над црнорисцима да бди '*да би се молили за тебе*, и да ни у чему не будеш зазоран пред богом и људима'".[30] Како видимо, молитва у Савиним списима дејствује у области личног спасења, затим у контексту међуљудског духовног јединства, али и у сфери средњовековне владарске прагматике.

Након Немањиног благосиљања синова, властеле и народа, Сава композиционо заокружује сцену сабора подижући приповедачки тон и изричући похвалу оцу, владару и учитељу подужим низом реторских питања. У мноштву побројаних хришћанских врлина читалац наилази и на следећи квалификатив: „који вазда у молитвама пребива".[31] Њиме не само да је истакнуто богатство молитвеног живота него је и, временским прилогом „вазда", његова мера апсолутизована и уздигнута до висине монашког (исихастичког) идеала. Будући да чинилац средњовековне похвале не може бити феномен који не припада највишем регистру богоугодних делања, молитва је, с једне стране, убројана међу врховне вредности духовног живота и сврстана у ред кључних хришћанских постигнућа; с друге стране, Сава користи похвално истицање молитвене ревности као средство карактеризације јунака, те молитељску доследност установљује као једну од темељних и препознатљивих црта Немањиног подвижничког портрета.

Прва молитва у *Житију Светога Симеона* која, за разлику од претходних, није уобличена као књижевни мотив, већ се у прозном ткиву житија пројављује у форми самосталног говора главног јунака, јавља се након Немањиног замонашења и двогодишњег живота у Студеници, односно непосредно пред одлазак на Атос: „Цару славе, једини бесмртни, Оче неба и крепости, и који промислом своје доброте нећеш да погине ниједан човек, него да се сви спасу, не остави мене да погинем! Јер знам да је велика милост твоја на мени и сада те, Владико, молим, дај ми да скончам ову трку".[32] Њоме се мотивише Симеоново пресељење на Свету Гору како би, с једне стране, удаљивши се од завичаја, последовао речима Светог писма: „Уклоните се од местâ својих и рођења свог, јер ниједан пророк у отачаству свом није примљен",[33] и тако још више узрастао у Христу, а са друге, да би пронашао за Богом одбегло јагње, односно свога најмлађег сина, Саву. У мотиву трке, којим је метафорично представљена подвижничка непоколебљивост на путу спасења, Драгиша Бојовић препознаје библијску алузију, односно Савино приповедачко ослањање на поједине сотериолошком симболиком испуњене изразе из посланица Светог апостола Павла.[34]

29 Исто, 105.
30 Исто, 170, курзив Н. К.
31 Исто, 172.
32 Исто, 175.
33 Лк. 4, 24.
34 Види Бојовић 2017.

Уколико бисмо Симеонов први молитвени говор структурно разложили у појединачне исказе, могли бисмо пронаћи елементе сва три типа молитве – слављење, благодарење и мољење. Наиме, почетак обраћања Господу доксолошки је конципиран, односно заснован на хвали Творцу, док у даљим исказима: „не остави мене да погинем" и „дај ми да скончам ову трку", уочавамо конкретна мољења, тј. прозбе. Средишњи израз „знам да је велика милост твоја на мени", могао би се схватити као изрицање захвалности или благодарења Богу на милости. Иако се ова молитва према унутрашњим својствима показује као типолошки хетерогена, њена је функција у житијној структури посве јасна. Њоме се, на првом месту, маркира значајан преокрет у духовном узрастању јунака, обележава ново одрицање подвижника и додатно пооштравање аскезе, а на другом, најављују или барем наслућују будућа дешавања у радњи житија. Догађајно антиципирајућа улога молитве у структури хагиографије иначе није поетичка карактеристика само Савиног дела, већ се може уочити и у *Житију Светога Симеона* Стефана Првовенчаног. У том смислу довољно је сетити се двеју молитава које у наређеном делу Немања, свладан непријатељима и суочен са различитим опасностима, упућује светом Ђорђу као заштитнику, да би се лако увидело како се садржај молитвених прозби брзо преображава у потоња дешавања, односно будућу радњу житија.

У Савином *Житију Светога Симеона* молитва ће се мотивски два пута пројавити у деоницама посвећеним последњим данима Немањиног овоземаљског живота. Кључна места ових сегмената хагиографије јесу приповедачки вешто изведен и уметнички изразито успео опис Симеоновог побољевања, потом емоционално повишен дијалог са најмлађим сином, и коначно, на мистичким елементима заснована сцена смрти. Тиме се још једном потврђује да се молитве, било као мотиви или говорни састави, приповедачки доследно и поетички готово закономерно јављају у житију на преломним и пресудним тачкама јунакове егзистенције, односно међашним моментима Симеоновог духовног пута. Молитве су, како видимо, стални и неизбежни пратилац Савине нарације о својеврсним граничним ситуацијама у које доспева главни јунак, а које увек најављују прелаз на нови степен и виши ниво богоуподобљавања. Присутне су у саборним сценама одрицања од престола и материјалног света, дискретно се јављају при Симеоновом напуштању студеничког братства и одласка путем строжег светогорског подвизавања, а уочавамо их и у контексту јунаковог поступног приближавања рубу овоземаљске егзистенције и прелаза у вечни живот и рајско блаженство са оне стране смрти.

Опис Симеонових последњих дана почива на емоционално прегнантним призорима, а прожет је патетиком покрета и гестова јунака (подизање руку, падање ничице, клањање, целивање) и говорним патосом (реторички повишен тон поука, плач и самоунижавајуће ридање). Снажна осећајност овде је очекивана и оправдана јер је посреди судбоносни догађај, односно смрт главне личности житија. Ваља имати у виду да Сава описује лично проживљене догађаје и интимну патњу, чији је смисао изразито сложен, будући да не представља само растанак сина са оцем већ и суочавање са коначним одласком некадашњег идеалног владара, а садашњег духовног учитеља-подвижника.

Симеон ће хришћанско-пастирску љубав и духовну неразвојивост посведочити полагањем руке на Савину главу и изрицањем надахнутог благослова, али истовремено и обећањем будућих непрекидних молитава у синовљево име: „Благосиљајући, благосиљам те! Господ Бог благословен и поспешиће спасење твоје, [...] и нека исправи пут течења твога, којим раније од мене потече, *имајући нараздвојну са собом, овде и*

тамо, моју иако грешну молитву.[35] Савина реплика започиње исцрпним низањем покајничких и духовно самопоништавајућих квалификатива, које ће се потом преобразити у похвалу Симеонове молитвене пречасности и изражавање наде у сотериолошку делотворност очевих искања: „Због тога, припадам ка пречасним ногама твојим клањајући се, не бих ли ја, неисправљени, због твојих пречасних молитава, неко мало олакшање добио у страшни онај долазак Господа нашега Исуса Христа".[36] У оној мери у којој Сава унижава себе и своју душу, у толикој мери уздиже Симеонову богоугодност и чистоту молитава. Дакле, молитва у приповедачком смислу служи као мерило духовног јединства оца и сина и начин артикулисања узајамне хришћанске љубави, пастирске бриге и сотериолошког старања.

У житију је посебно истакнут Симеонов последњи благослов наследству. Наиме, увидевши да се смртни час сасвим приближио, Сава моли оца да још једном призове Божју благодат на отачаство. Међутим, говор пречасног старца не одликује се жанровском хомогеношћу, већ комбиновањем поетичких карактеристика различитих књижевних врста, стога не би било у потпуности прецизно одредити га као благослов. Симеон благосиља наследство речима оца, владара, учитеља и духовног пастира, те се у говору осећа целина његовог бића, односно укупан збир свих световних и верских улога које је за живота имао. Отуда и происходи својеврсна жанровско-поетичка дисперзивност његовог говора, из којег би се могла издвојити својства благослова, молитве, али и клетве.

Симеоново предсмртно благосиљање отачаства има несумњиво славословни почетак: „Тројице Света, Боже наш, славим те, и благосиљам те, и молим те...",[37] док благословно-прозбене елементе препознајемо у речима: „сачувај их и укрепи у држави бивше владавине моје, и помоћ пресвете Богородице и моја, иако грешна молитва, нека је са њима од сада и до века".[38] У оба случаја Симеон се наследству обраћа речима духовног пастира и тоном очинске бриге. Међутим, у завршници говора интонација се осетно преображава, а благослов окончава оним што му је смислом супротно – клетвом: „А ко од њих одступи од онога што сам им ја наредио, гнев Божји нека прогута њега и семе његово".[39] У прекорним речима и заоштреном тону клетве, али и страху од Божје казне који клетва изазива, осећа се, уместо дотадашње пастирске благости, Немањина владарско-наредбодавна строгост, великожупански ауторитет и праведнички гнев. Дакле, као што се у садржају овог говора могу уочити својства благослова, молитве и клетве, тако се и у његовом звуку може чути истовремено брижни и заштитнички глас Симеона, садашњег испосника и будућег свеца, али и застрашујуће ауторитаран глас Немање, некадашњег владара.

Мотив испуњене молитве поетичка је константа приповедног изграђивања житијне личности светога Симеона. Господ је услишио сва молитвена искања која је Немања изнео на преломним тачкама свога живота: на почетку хагиографије, при абдицирању и одлучивању за пут монашког подвизавања, али и касније, у потрази за „одбеглим јагњетом" Савом, односно за време и након преласка из студеничког у светогорски манастир. Отуда Сава, на очевој самрти, сагледавши целину и тоталитет Симеоновог живота, истиче доследно остваривање молитвених жеља као стално место очеве укупне егзистенције: „Јер како је и овде, у држави својој, молио у Бога и даде му,

35 Сава 2000, 179, курзив Н. К.
36 Исто, 180.
37 Исто, 181.
38 Исто.
39 Исто.

тако ни до овога часа не хтеде да се лиши ни једне ствари духовне, него му Бог све испуни".[40] Мотивом услишених прозби имплицитно се наглашава исправност и достојност молитвених жеља, посредно истиче чврстина вере молитеља и слави Божје милосрђе и човекољубље. Тиме се усложњава духовност главног јунака и учвршћује његов светитељски портрет.

У деветој глави житија, која приказује Симеонову чудесну смрт, пажљиви читалац може уочити дискретан и готово неприметан мотив молитве. Подсетимо се, пре него што се упокојио, Симеон као да је намах застао на граници живота и смрти. Сава наводи да се очево лице одједном просветлило и да је гледајући ка небу изговарао псаламске стихове (Пс. 150).[41] Последњи тренуци живота некадашњег великог жупана описани су на следећи начин: „А ја му рекох: – Кога виде те говориш? А он погледавши на ме, рече ми: 'Хвалите га и на силама његовим, хвалите га и по премногој владавини његовој!' И пошто је ово рекао, одмах испусти свој пребожаствени дух и усну у Господу".[42] Дакле, Симеон је пре коначног момента смрти телом и гласом и даље на земљи, али његов поглед прелази преко границе два света, пред њим се отварају капије небеса и указују рајски призори. На Савино питање отац не може одговорити због тога што је за описивање оностраног блаженства потребна изражајна сила која је изнад снаге речи и моћи језика. Уместо тога, Симеон прославља Бога стиховима псалма.

Да је Симеон на самрти доживео мистичко искуство и имао визију не само Царства Небеског већ и Христа потврђују и речи окупљених монаха: „О, блажени Симеоне, који си се удостојио да видиш такво виђење на крају, Владику светога како ти даје благодат за подвиге трудова твојих! Зато си, веселећи се, изрекао глас при изласку душе твоје".[43] Оваква смрт могла би се протумачити као сведочанство Симеоновог достизања монашког идеала и врхунца молитвеног живота јер, како вели Виктор Бичков, „посветивши себе Богу, монах одлази из свијета да би се цјелином предао молитвеном животу који треба да се крунише созерцањем неисказивих божанских тајни и вјечним блаженством".[44]

Савина непосредна реакција на оно чему је присуствовао несумњиво упућује на сакралну природу и нарочиту узвишеност догађаја: „А ја, павши на лице његово, плаках горко и дуго, и *уставши благодарих Бога*, видевши овакав крај овога преподобног мужа".[45] Бити сведоком Симеонове мистичке визије рајског блаженства, и то у тренутку раздвајања душе и тела и проласка кроз отворене двери Царства Небеског, Сава схвата као Божји дар, те одмах након ридања на очевом лицу, молитвом благодарења исказује захвалност Господу што га је удостојио присуства предсмртним чудесима. Како видимо, молитва у овом случају није у центру приповедачеве пажње, дискретно се јавља на рубу средишњег догађаја датог житијног поглавља, и служи пре свега као поступак којим се артикулише душевни усхит и пароксизам емоција јунака, али којим се и изражава Савино схватање догађаја, тумачење стварности и исповедање непоколебљивог поуздања у Божју промисао.

40 Исто.

41 Просветљеност Симеоновог лица ваљало би разумети као вид божанског озарења, које се догађа „када, по ријечима Макарија Египатскога, божанствена свјетлост 'јављајући се у срцу, открива унутрашњу, најдубљу и скривену свјетлост' (Homil. spirit. VIII 3)" (Бичков 1991, 249).

42 Сава 2000, 182.

43 Исто, 182.

44 Бичков 1991, 244.

45 Сава 2000, 182, курзив Н. К.

У десетој глави житија описани су догађаји и промене који су уследили након Симеонове смрти. Важно је приметити да су сва дешавања доследно и без остатка мотивисана различитим молитвама. Оставши без оца, Сава је забринут за опстанак Хиландара јер страхује од могућих напада разбојника и пустошења храма. Међутим, манастир не само што је опстао него се и веома развио, што први српски писац, у духу средњовековне скромности, неће објаснити личним трудом и ангажовањем, већ утицајем божанских сила: „Али како се изволи љубави Богоматере и Наставнице наше и светим молитвама господина Симеона, тај храм од незнатног и малог узнесе се у велелепну појаву”.[46] Како видимо, молитва остаје константа Симеонове егзистенције и након његовог преласка у другу раван постојања. Једина је разлика у томе што су, након подвижничке и чудесно-мистичке смрти, Симеонове молитве епитетом одређене као свете. Приписивањем овог атрибута, Сава заправо антиципира оно што ће се касније и потврдити чудом нетрулежности тела – да Симеон није само примљен у Царство Небеско већ је и уврштен у ред светаца. Иако молитвени говор није саопштен, његов садржај се може ишчитати из конкретних последица које је произвео у овостраности. Будући да између молитвених искања и напретка Хиландара постоји јасна узрочно-последична веза, Симеонова молитва се указује као сила чије дејство прелази границе светова – њен садржај се остварује без обзира на то да ли је изречена из позиције земаљског или загробног живота.

До краја ове житијне главе приповедач ће говорити о трима догађајима које, с једне стране, разликује њихова природа и околности одигравања, али са друге, суштински повезује чињеница да су пре остварења у објективној реалности били садржани у молитвеном искању. Пре него што ће на позив и мољење старије браће, Стефана и Вукана, пренети очеве мошти из Грчке у Србију, Сава ће своје поступке оправдати речима: „А ја видевши колико желе то што моле и да је потребно то испунити, подигавши своју немоћ, на то почех спремати”.[47] Дакле, делање јунака мотивисано је искреним молитвеним жељама његове браће. Отуда долазак Симеонових моштију у отаџбину задобија смисао испуњене молитве синова.

Видевши да је очево тело целовито и нетакнуто осам година након смрти, Сава ће чудесност телесне нетрулежности објаснити на следећи начин: „Јер тако приличи онима који су угодили Богу, да су и после своје смрти прослављени, сатвориће Бог вољу оних који га се боје и услишиће њихову молитву”.[48] Дакле, посреди је чудо Господње које пред људима посведочава Симеонов богоугодни живот и прославља његов нови светитељски лик, а происходи из раније изрицаних, а сада услишених, јунакових молитава.

Ни дуго и опасно путовање при преносу моштију светог не би се могло успешно окончати без помоћи која долази из небеске сфере и оностраног света: „И мада је био метеж у тим земљама, уз помоћ Божју и пресвете Владичице Богородице, и молитвама блаженога и преподобнога и часнога господина нам и оца Симеона, прођох, што рече, кроз огањ и воду, цео сачуван, и ничим повређен”.[49] Приповедачу је, без сумње, истицање заштитничког дејства светитељеве молитве овде послужило као један од поступака мотивисања житијних догађаја.

На самом крају житија читамо Савино молитвено обраћање Богу и Богородици, које се, међутим, не окончава на уобичајен начин – славословљем и амином, него се

46 Исто, 184.
47 Исто.
48 Исто.
49 Исто, 185.

неосетно преображава у поучну беседу о спасењу и другим есхатолошким темама.[50] Беседа је упућена студеничком монашком братству, а тонски повишена низањем реторских питања. Савино завршно искање типолошки би се могло одредити као молитва мољења, при чему ваља уочити да је смисаони садржај његових прозби, које гласе: „да ово што је написано буде и чињено, да ми и они после нас до краја свога века часним молитвама оца нашега и ктитора слушамо оно што се говори, и последујући да чинимо све што је угодно Богу, гледајући на подвиге и живљење овога преблаженога оца нашега",[51] истоветан превасходном приповедачко-поетичком настојању сваког писца хагиографије – да дело које исписује подстакне садашње и будуће читаоце да се угледају на јеванђеоско-врлински живот главног јунака и подражавају његове подвиге. О високој мери прожетости *Житија Светога Симеона* молитвеним духом сведочи и чињеница да се управо овим мотивом дело и окончава. Наиме, Сава у последњој реченици хагиографије подучава монахе да се на тешком путу подвизавања могу уздати у помоћ Христа, заступништво Богомајке, и надати ничем другом до „молитвама преподобнога и блаженога оца нашега и ктитора господина Симеона".[52]

У *Житију Светога Симеона* Светога Саве молитве су, како се радом настојало истаћи, уобличаване двојако: знатно чешће као књижевни мотиви, и сразмерно ређе у форми самосталног молитвеног говора јунака или приповедача. Без истраживачког двоумљења и бојазни од произвољних процена може се закључити да се молитвени мотиви и искази читавим током хагиографије јављају са доследном и незанемарљивом учесталошћу, и да је поменутој фреквентности директно пропорционална разноврсност приповедних функција и поетичких улога које молитве у структури житија задобијају.

Када приповедач јунаку препусти реч и дозволи му да се непосредним искањем обрати Богу, молитва се у структури житија пројављује као поџанр, али будући да се ради о чистој песничкој форми, истовремено долази и до својеврсне благе поетизације житијног текста, другим речима, до уписивања финог лирског рељефа на прозну површину хагиографије. Кључни догађаји житија, као што је саборна сцена при Немањиној абдикацији, прелазак из Студенице на Свету Гору или приказ Симеонове смрти, обележени су, између осталог, и различитим молитвеним чиновима јунака. Маркирањем важних дешавања молитва се указује као дискретан, али због тога не мање значајан композициони чинилац, чија се улога огледа у сегментирању житијне радње, односно повезивању и узглобљавању крупнијих целина хагиографије. Овде ваља додати да Сава молитву често користи као приповедачки поступак којим мотивише разнолика делања јунака и најављује будуће догађаје. Због тога се садржина молитвених жеља брзо преображава у основу потоње хагиографске радње.

Поетички је нарочито значајна улога коју описи молитвеног живота имају у карактеризацији ликова. Рецимо, мотив услишене молитве константно је присутан у свим фазама духовног узрастања главног јунака, то јест у Симеоновим судбинским кретањима широким путем владара, уском стазом монаха-подвижника, и коначно, строгом лествицом светитеља. Да закључимо, молитве у *Житију Светога Симеона* Светога Саве разноврсне су и према начинима књижевног уобличавања и према

50 Према убедљивим текстолошким увидима архимандрита Тихона Ракићевића, изречене духовне поуке изворно не припадају Светом Сави, већ их је први српски писац преузео из древног монашког учења, послуживши се *Катихезом 56* Преподобног Теодора Студита (759–826). Види Ракићевић 2016.

51 Исто, 186.

52 Исто, 187.

структурним улогама које су им приписане, па се с правом могу сматрати значајним и незаобилазним чиниоцима укупне Савине приповедне поетике.

Литература

Библија, *Свето писмо Старог и Новог завета*, Београд: Глас цркве, Александрија, 2008.

Бичков 1991: Виктор В. Бичков, *Византијска естетика*, *Теоријски проблеми*, с руског превео Димитрије М. Калезић, Београд: Просвета.

Богдановић 1991: Димитрије Богдановић, *Историја српске књижевности 1*, *Стара српска књижевност*, Београд: Научна књига.

Бојовић 2017: Драгиша Бојовић, „Мотив лаког тркача у српској хагиографској књижевности", у: *Зборник радова Филозофског факултета*, XLVII (2), Косовска Митровица: Универзитет у Косовској Митровици.

Бојовић 2007: Драгиша Бојовић, „Предговор", у: *Молитве Светог Саве*, приредио према делима хиландарских јеромонаха Доментијана и Теодосија и предговор написао др Драгиша Бојовић, Ниш: Филозофски факултет, Центар за црквене студије.

Јовановић 2010: Томислав Јовановић, „Књижевни рад Светога Саве", предговор у: Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности*, Књига 1, *Свети Сава*, приредио Томислав Јовановић, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.

Мирковић 1965: Лазар Мирковић, *Православна литургика*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Пантелић 2009: Благоје Пантелић, „Григорије Синаит и византијски исихазам", у: Преп. Григорије Синаит, *Сабрани списи I*, Београд: Отачник.

Ракићевић 2016: Архимандрит Тихон (Ракићевић), „Есхатолошка визија Теодора Студита (Хиландар 387) у *Ктиторском житију Типика Манастира Студенице*", у: *Зборник радова Византолошког института*, LIII, Београд: Византолошки институт САНУ.

Сава 2000: Свети Сава, *Сабрана дела*, приредила и предговор написала Љиљана Јухас-Георгиевска, Београд: Народна књига / Алфа.

Трифуновић 1990: Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.

Nemanja Karović

THE POETICS OF PRAYER IN SAINT SAVA'S ŽITIJE SVETOG SIMEONA

The paper analyzes the poetics of prayer and it's structural role in Saint Sava's *Žitije Svetog Simeona*. The article explores the role of prayer in the composition of hagiography and in the characterization of the main character, as well as in the procedures of poetization of the hagiographic prose. This work tries to prove that the prayer is one of the most important element of the entire narrative poetics of the first Serbian writer.